

В. М. ПОЛІЩУК (канд. псих. наук, доц.)

Глухівський національний педагогічний університету ім. Олександра Довженка

КРИЗА 23 РОКІВ ЯК ПЕРЕХІДНИЙ ПЕРІОД ВІД ЮНАЦЬКОГО ВІКУ ДО ВСТУПУ У ДОРОСЛІСТЬ (ЮНАКИ)

Експериментально встановлена симптоматика переживань перехідного періоду між юнацьким віком та вступом у дорослість, який через зосередження у 22-23-річному віці передусім негативних симптомів умовно названий нами як "криза 23 років". На прикладі переживань юнаків аналізується її структура (типові, супутні, фонові симптоми) та зміст, що наголошує на статевій диференціації нормативних криз, зокрема у підлітковому та юнацькому віці (розпочинаючи з кризи 13 років). Як результат, пропонується, психологічний зміст кризи 23 років у юнаків (на основі порівняння з кризою 17 років) у ситуації суб'єктивної інтерпретації ними власних переживань – показника її вікового місцезнаходження у розвитку.

Ключові слова: криза 23 років, нормативна криза, переживання, симптом.

Постановка проблеми. З'ясування симптоматики переживань нормативної кризи з умовною назвою "криза 23 років" (криза "входження у дорослість"), яка відображає кульмінаційні кризові вияви в інтервалі 22-23 рр. із зміщенням до 23-річного віку, передбачає її розрізнення з особливостями суміжних стабільних періодів (юнацького віку і вступу в дорослість), а також ненормативних криз, які зіставляються з будь-яким віковим інтервалом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ця стаття продовжує започаткований автором виклад інформації про психологію переживань вікових криз у підлітковому та юнацькому віці, як результат актуалізації відповідних наукових ідей у Росії (В.І. Слободчиков, 2004, К.М. Поліванова, 2006, І. Г. Малкіна-Пих, 2008), Білорусі – про кризи в цілому (Л.А. Пергаменщик, 2010), в Україні (передусім Т.М. Титаренко) [1] у пізнавальній ситуації прогресування генетики і психогенетики [3]. Однак, симптоматика переживань навіть найбільш відомих криз, зокрема кризи 13 років, залишається малодослідженою, а названої кризи – практично невідома [5].

Виокремлення раніше нерозв'язаної проблематики. Криза 23 років, як нормативна, відзначається статевими відмінностями, має свою симптоматику переживань, а, значить, відрізняється від симптоматики суміжних стабільних періодів (юнацького віку та вступу у дорослість), тобто є показником вікового місцезнаходження особистості.

Мета статті – на основі авторської концепції симптомокомплексів переживань вікових криз з'ясувати у юнаків симптомокомплекс переживань кризи 23 років, як великої нормативної, у ситуації його суб'єктивної інтерпретації ними ("мої переживання")

Виклад матеріалів дослідження (умовні позначення: р.в. – "річний вік"; р., рр. – "роки"). Для узагальнення характеристик кризи 23 років нагадаємо визначені нами у юнаків симптоми кризи 17 років. 1. Позитивні: 1) типові (відносна рівновага сили і частоти виявів): прагнення до самостійності, гордість за власні досягнення, домагання ролі дорослого, впертість як наполегливість, вміння співпрацювати; 2) супутні (як правило, домінування частоти над силою виявів): відвертість, вміння самоконтролю, вміння самооцінювати. 2. Негативні: 1) типові: блок "АС", або активне самоствердження у взаєминах (лихослів'я, індивідуалізм, дратівливість); блок "ПС", або пасивне самоствердження (впертість як неслухняність, негативізм); блок "НС", або нейтральне самоствердження (лінощі); 2) супутні: недбалість, жорстокість, хитрощі, зухвалість, корисливість.

Аритмічна динаміка переживань у кризі 23 років демонструє наявність трьох етапів, де два останні позначають її двохфазовий перебіг. Структура 1-ї фази (формується після досягнення 21 р. – більше до 22 р.): 1. Позитивні симптоми: 1) типові: прагнення до

самостійності, гордість за власні досягнення, вміння співпрацювати, оптимізм; 2) супутні: вміння самооцінювати, домагання ролі дорослого, вміння самоконтролю. 2. Негативні симптоми: 1) типові: а) блок "АС" (лихослів'я, корисливість, дратівливість, індивідуалізм); б) блок "ПС" (впертість як неслухняність); в) блок "НС" (лінощі); 2) супутні – хитрощі, пізнавальна обмеженість.

2-а фаза незначно зміцнює попередню появою та стабілізацією до 23 р. нових симптомів: 1. Позитивні симптоми: 1) типові: переживання власних успіхів чи невдач; 2) супутні: вміння самооцінювати, домагання ролі дорослого, вміння самоконтролю. 2. Негативні симптоми: 1) типові: а) блок "АС" (присосовництво); б) блок "ПС" (негативізм, зарозумілість); 2) супутні – хитрощі, пізнавальна обмеженість.

Як наслідок, після 23 р. встановлюється остаточна структура кризи 23 років: 1. Позитивні симптоми (розташовуються навколо домінантного симптому – прагнення до самостійності): 1) типові: прагнення до самостійності, оптимізм, гордість за власні досягнення, вміння співпрацювати, переживання власних успіхів чи невдач; 2) супутні: вміння самооцінювати, домагання ролі дорослого, вміння самоконтролю. 2. Негативні симптоми (розташовуються навколо блоку "АС"): 1) блок "АС" (лихослів'я, корисливість, дратівливість, індивідуалізм, присосовництво); блок "ПС" (впертість як неслухняність, негативізм, зарозумілість); блок "НС" (лінощі); 2) супутні – хитрощі, пізнавальна обмеженість.

Решта симптомів є фоновими, які посилюють типову і супутню симптоматику (сумарна кількість – по 17 позитивних і негативних).

З 5 типових позитивних симптомів кризи 17 років залишаються і стабілізуються у кризі 23 років прагнення до самостійності, гордість за власні досягнення, вміння співпрацювати (всього 5 симптомів). З нових – це оптимізм і переживання власних успіхів чи невдач (з кризи 13 років). Кількісний склад типової негативної симптоматики збільшується на 3 (було – 6, стало – 9): до дратівливості, індивідуалізму, лихослів'я з блоку "АС" додаються присосовництво (з кризи 13 років) та корисливість (криза 17 років); упертості як неслухняності і негативізму з блоку "ПС" вперше додається зарозумілість. Стабільними є лінощі. У цілому, вся типова симптоматика, особливо негативна, дедалі стабілізується і потенційно агресивніша, але згодом локалізується через розпад негативної (було – 5, стало – 2) і посилення позитивної супутньої симптоматики (було – 2, стало – 3). У позитивній супутній симптоматиці залишаються вміння самоконтролю, вміння самооцінювати; додається домагання ролі дорослого (з типових симптомів). У негативній супутній залишаються хитрощі; додається пізнавальна обмеженість (з кризи 13 років). Такі зміни, порівняно з симптоматикою кризи 17 років, є значними. Отже, у кризі 23 років попередня симптоматика стабілізується, як наслідок її реального або потенційного усвідомлення. Крім того, широкий інтервал та двохфазовий перебіг названої кризи дозволяють умовно назвати її "великою кризою", де визначаються перспективи переживань, які дозволяють виокремити негативні симптоми, які перешкоджають формуванню позитивних: 1) лихослів'я, зарозумілість, дратівливість, негативізм, упертість як неслухняність, лінощі, присосовництво, корисливість є тінювою, зворотною стороною усіх позитивних симптомів; 2) корисливість – усіх позитивних симптомів (менше – оптимізму); 3) присосовництво – передусім гордості за власні досягнення (менше – прагнення до самостійності, переживання власних успіхів чи невдач, умінь співпрацювати).

Суб'єктивна інтерпретація переживань кризи 23 років доповнює її названі характеристики, сприяючи узгодженій взаємодії між суб'єктами навчання і виховання. Для прикладу розглянемо кілька вікових інтервалів (примітка: вислови у лапках є зовнішніми вербальними сигналами про стан розвитку певного симптому):

20-21 рр.: 1) типова симптоматика: позитивна – вміння співпрацювати (домінанта), вміння самоконтролю, переживання власних успіхів чи невдач, вміння співпереживати, організованість; негативна – пізнавальна обмеженість, заздрість; 2) нетипова симптоматика:

позитивна – дитяча безпосередність, вимогливість, усвідомлення нової соціальної ролі; негативна – лихослів'я, жорстокість, зухвалість.

Розширюється типова позитивна симптоматика. Зміцнюється неприховане бажання брати участь у спільній діяльності як потреба задоволеності у спілкуванні на основі досягнутих успіхів (необов'язково з конкретними особами): очевидний результат попередньої незадоволеності в адресних довірливих взаєминах. Тоді зростають позитивні (спричинені успіхами) і негативні переживання (під впливом невдач), які у спільній діяльності або розділяються з оточенням, або з його допомогою локалізуються (у будь-якому випадку отримується задоволення). Під впливом соціальних правил наголошується на необхідності самоконтролю як ознаці витримки, урівноваженості, що важливо у взаєминах з ровесниками ("що про мене скажуть інші?"). Організованість – це основний симптом, який посилює домінанту. Інакше незадоволення успіхами, часткові невдачі зміцнюють заздрість, причини яких шукаються в оточенні, а не у собі. Пізнавальна обмеженість – це збіднення інтересів, посилення несприятливого впливу на взаємини. Заздрість спрямована на успішних у майновому плані ровесників (юнаків) ("більше мають, більше можуть"). Відсутність домінант у негативній симптоматиці засвідчує їх невизначеність для себе, недостатнє бажання з'ясувати зміст інших симптомів.

Допоміжні детермінанти – відповідальність, прагнення до самостійності, пристосовництво, індивідуалізм. Як наслідок, встановлюється складна система провідних симптомів: "вміння співпрацювати – відповідальність, прагнення до самостійності, пристосовництво, індивідуалізм – негативна симптоматика (2 складові)" (співвідношення – 3:4). Потенційно очікується зростання позитивної і негативної симптоматики з прихованою перевагою негативної (зараз між ними нестійка рівновага за рахунок позитивної домінанти).

21-22 рр.: 1) типова симптоматика: позитивна – прагнення до самостійності (домінанта); негативна – хитрість і зухвалість (домінанти), недбалість, негативізм, байдужість, жорстокість; 2) нетипова симптоматика: позитивна – дитяча безпосередність, усвідомлення нової соціальної ролі, домагання ролі дорослого; негативна – заздрість, хвастощі.

Стрімко звужується типова позитивна і розширюється типова негативна симптоматика. На тлі усвідомленого прагнення до самостійності, спрямованого на відверте виокремлення себе з світу дорослих ("бо вже дійсно дорослі – і це не претензія, а констатація факту"), інші симптоми здаються вторинними. Як наслідок, типова негативна симптоматика є безпосередньою виявом незадоволення фактичною дорослістю. Неоднозначна ситуація з усвідомленням нової соціальної ролі, яка хоча і вважається нетиповою, однак важливою (симбіоз професійних і розчарувань і сподівань, де вирішальне значення належить оточенню).

Допоміжні детермінанти – вміння співпрацювати, пристосовництво, індивідуалізм. Як наслідок, встановлюється складна система провідних симптомів: прагнення до самостійності – вміння співпрацювати, пристосовництво, індивідуалізм – хитрість, зухвалість" (2:3). Потенційно очікується перевага негативної симптоматики. Попередня нестійка рівновага руйнується: байдужі до ілюзії "зовнішнього благополуччя" ("мало турбує думка інших", "то їхні проблеми", "сьогодні кажуть одне, завтра – інше").

22-23 рр.: 1) типова симптоматика: позитивна – прагнення до самостійності та відповідальність (домінанти), гордість за власні досягнення, вміння самооцінювати, вміння самоконтролю, домагання ролі дорослого, оптимізм, впертість як наполегливість, дитяча безпосередність; негативна – індивідуалізм (домінанта), негативізм, хвастощі. 2) нетипова симптоматика: позитивна – усвідомлення нової соціальної ролі; негативна – лихослів'я, жорстокість, недбалість.

Типова позитивна симптоматика стрімко розширюється, тоді як негативна – звужується. Усвідомлюється їхнє значення. Прагнення до самостійності нарешті передбачає усвідомлення необхідності розраховувати передусім на власні сили, хоча інерційне звернення за допомогою дорослих, яка приховано не заперечується, а для себе навіть

схвалюється, залишається стабільним. Посилюється усвідомленням відповідальності за себе і найближче оточення ("відповідальність для себе"). Перебуває у стійкому зв'язку з домаганням ролі дорослого ("дорослість – це факт, з яким потрібно рахуватися"). Впертість як наполегливість витісняє свій антипод – неслухняність, який вже неспроможний з ним конкурувати. Прагнуть до інтимно-особистісного спілкування. Водночас, одним із важливих шляхів досягнення поставленої мети вважається ігнорування громадської думки, соціальних правил. Прагнуть реабілітуватися за прикрощі, завдані найближчому референтному оточенню у попередньому інтервалі.

Допоміжні детермінанти – переживання власних успіхів чи невдач, пристосовництво. Як наслідок, встановлюється складна система провідних симптомів: "прагнення до самостійності, відповідальність – переживання власних успіхів чи невдач, пристосовництво – індивідуалізм" (3:2). Потенційно очікується зростання позитивної симптоматики та її домінування над негативною.

23-24 рр.: 1) типова симптоматика: позитивна – прагнення до самостійності (домінанта), усвідомлення нової соціальної ролі, негативна – індивідуалізм і дратівливість (домінанти), недбалість, лінощі, хитрість, зухвалість, корисливість, заздрість, зарозумілість, лихослів'я; 2) нетипова: позитивна – домагання ролі дорослого, дитяча безпосередність, організованість; негативна – хвастощі.

Типова позитивна симптоматика – цільна і усвідомлена, хоча стрімко звужується. Характеристики прагнення до самостійності як у попередньому інтервалі. Усвідомлення нової соціальної ролі – це симбіоз професійних розчарувань і сподівань, реалізація яких залежить більше від себе, а не від дорослих (хоча не заперечують їхньої допомоги). Негативна симптоматика стрімко розширюється: це більше результат професійної та особистісної невизначеності. Дратівливість спричиняється передусім труднощами у досягненні мети, посилюючись іншими типовими негативними симптомами, особливо дратівливістю і лихослів'ям.

Допоміжні детермінанти – відповідальність, пристосовництво. Як наслідок, встановлюється складна система провідних симптомів: "прагнення до самостійності – відповідальність, пристосовництво – індивідуалізм, дратівливість" (2:2). Потенційно очікується зростання негативного симптомокомплексу, вплив якого нівелюється позитивними домінантними симптомами (зараз між ними нестійка рівновага). Індивідуалізм необов'язково з ними несумісний.

Загалом, 20-21 р.в. суб'єктивно повністю зіставляється із вступом у кризу. Порівняно з 19-20 р.в. ще більше знижується інтерес до читання (до 14%). Інформаційне середовище оцінюється полярно: агресивне та важливе, добре і зле ("у цьому світі, який вибирати не доводиться, знаходитися добре", "з усього треба вміти отримати користь", "кому добре, кому – погано"). Себе і ровесників вважають ситуативно агресивними і схильними до самокритичності. Ставлення старших більше задовольняє, оскільки вважають, що належать до дорослих, але самостійними можна бути за умови здобуття професійної освіти і наявності роботи. Життєві орієнтири визначилися з 17 р.: це соціальний "буфер", який у майбутньому визначає полюс наступного розвитку – позитивний або негативний. До 24 % збільшується кількість осіб, самостійно неспроможних і небажаючих визначатися у власних життєвих орієнтирах. У ставленні до майбутнього домінує можливість професійного самовизначення (60 %). У ровесників цінується справедливість, професіоналізм і, особливо чесність, доброзичливість, відвертість; у батьків – доброзичливість, взаєморозуміння, чесність, і особливо – піклування. Не схвалюється агресивність, мстивість, зарозумілість, гордість, особливо брехливість, жорстокість, підлість. Визнається життєздатність симбіозу старанності, терплячості, працьовитості, відповідальності, справедливості, хитрості, корисливості, цілеспрямованості, альтернативи "агресивність – неагресивність", засвідчуючи стабілізацію подвійних моральних зразків. Формується суперечність між бажанням мати вагомий суспільний статус та негативним ставленням до суспільства. Перебільшують власну організованість.

21-22 р.в. концентрує негативну симптоматику, яка у наступному інтервалі однаково може стрімко регресувати чи прогресувати. Тут інформаційне середовище є ситуативним, але істотним. Зберігається зміст і діапазон інтересів попереднього вікового періоду. Стабілізується кількість осіб, самостійно неспроможних і небажаючих визначитися у власних життєвих цінностях (до 24 %). У ставленні до майбутнього разом із зростаючою тенденцією професійного самовизначення (62%) посилюється байдужість (21%). У ровесників цінуються винахідливість, активність, відвертість, особливо щирість, чесність, доброзичливість, справедливість; у батьків – доброзичливість, турботливість, терплячість, щирість, і особливо піклування, розуміння. Не схвалюються спритність, заздрість, злопам'ятність, жадібність, самовпевненість, і особливо брехливість, жорстокість, підлість. Знову визнається симбіоз хитрості, доброзичливості, вмінь спілкуватися, корисливості, цілеспрямованості, альтернативи "чесність – брехливість", "доброзичливість – хитрість", поглиблюється рівень їх меркантильного усвідомлення, що засвідчує завершення становлення подвійних моральних стандартів ("мені можна, комусь – ні"). Стабілізується суперечність між бажанням мати вагомий суспільний статус та негативним ставленням до суспільства. Демонстративні зухвалість і хитрість часто є бравадою. Вважають себе недбалими, не потребують публічного афішування гордості за власні досягнення. Приховують домагання ролі дорослого.

22-23 і 23-24 рр. схожі, хоча негативна симптоматика більше концентрується у 23-24 рр. (продовження 1-ї фази). Перебільшується власна відповідальність, властива більше для ситуації інтересу, а не потреби, для задоволення якої потрібно докласти вольове зусилля; а також – впертість як наполегливість. Не приховуючи дитячої безпосередності, водночас несхильні до публічного демонстрування вмінь співпрацювати, домагання ролі дорослого, гордості за власні досягнення, і особливо переживань власних успіхів чи невдач. Заперечують у себе лихослів'я, недбалість, що не відповідає дійсності. Прагнуть до набуття нової професійної соціальної ролі. Заперечують хвастощі. Інші характеристики не зазнають істотних змін (як це було у дівчат). Основна тенденція у їхньому розвитку – стабілізація.

Висновки і перспективи наступних розвідок: 1. Симптомокомплекс переживань кризи 23 років, як великої нормативної кризи, має власну структуру і властивості та відзначається статевою диференціацією. Показник діагностування і прогнозування вікового розвитку. 2. Назва "криза 23 років" є умовною, зіставляючись з 21-24 р.в. (із зміщенням до 23 р.в.) як перехідним періодом від юнацького віку до вступу у дорослість. 3. Юнаки свідомо розмежовують типові і нетипові симптоми. Тенденційним явищем є реальне визнання прагнення до самостійності, домагання ролі дорослого як "дорослих", а не потреба доводити оточенню про їх значущість. 4. Рівень збігу суб'єктивно інтерпретованої симптоматики з об'єктивно визначеною нами є необхідною умовою особистісно орієнтованого навчально-виховного впливу у названій у кризі. 5. Перспективами наступних досліджень передбачається, наприклад: 1) вивчення взаємозв'язків між симптомами, з'ясування змісту вікових новоутворень, які постають за ними; 2) вдосконалення психологічного супроводу для кожного симптому.

Список використаних джерел

1. Актуальні проблеми психології: Психологія особистості. Психологічна допомога особистості; за ред. С.Д. Максименка, М.В. Папучі. – К., 2010. – Т. 11. – Вип. 3. – Ч. 1. – 510 с.
2. Александров А.А. Психогенетика / Алексей Александрович Александров. – СПб.: Питер, 2006. – 192 с.
3. Бех І.Д. 100 ключів виховного успіху / І.Д. Бех // Шкільний світ: Спецвипуск. – 2009. – № 21-23 (485-487). – 151 с.
4. Поліщук В.М. Криза 13 років: феноменологія, проблеми / Валерій Миколайович Поліщук. – Суми: ВТД "Університетська книга", 2006. – 168 с.

5. Поліщук В.М. Криза 13 років як перехідний період від молодшого шкільного до підліткового віку (дівчатка) / В.М. Поліщук // Практична психологія та соціальна робота. – 2011. – № 4. – С. 10-14.

Надійшла до редколегії 27.09.2011.

Полищук В.Н. Кризис 23 лет как переходный период от юношеского возраста к вступлению во взрослость (юноши).

Экспериментально установлена симптоматика переживаний переходного периода между юношеским возрастом и вступлением во взрослость, который из-за сосредоточения у 22-23-летнем возрасте прежде всего негативных симптомов назван нами как "кризис 23 лет". На примере переживаний юношей анализируется ее структура (типичные, сопутствующие, фоновые симптомы) и содержание, что подчеркивает половую дифференциацию нормативных кризисов, в частности, в подростковом и юношеском возрасте (начиная с кризиса 13 лет). Как результат, предлагается психологическое содержание кризиса 23 лет у юношей (сравнение с кризисом 17 лет) в ситуации субъективной интерпретации ими собственных переживаний – показателя ее возрастного местонахождения в развитии.

Ключевые слова: *нормативный кризис, кризис 23 лет, переживания, симптом.*

Polischuk V.M. Crises of 23 years' age as a transitive period from the youthful age to adulthood (boys).

The author experimentally established the symptoms of the experiences during the transition period from the youthful age to the entry into adult life, which due to the primarily negative symptoms concentrated at this period of age (22-23 years) we conditionally called as "crisis of 23 years of age".

On the examples of boys' experiences the author analyzes the structure (typical, accompanying and background symptoms) and the content, which focuses on the sexual differentiation of standard crises, particularly in teenage and youthful age (beginning with the crisis of 13). As a result the author suggests the psychological content of the boys' crisis of 23 (based on comparison with crisis of 17) in the situation of their subjective interpretation their own experiences as an indicator of age its age place in the development.

Key words: *crisis of 23, standard crisis, experiences, symptom.*